

GERÉZDI RABÁN (1914–1968):

A KRAKKÓI EGYETEM ÉS A HAZAI MŰVELŐDÉS¹

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

1.

(...) Magyarországnak – a két tiszavirág-életű kezdeményezést: a pécsi studium generale-t (1367) és a pozsonyi Academia Istropolitana-t (1467) nem számítva – egyeteme a XVII. századig (1635 Nagyszombat) nem lévén, az itthon elérhető legmagasabb műveltséget a dominikánusok, illetve a franciskánusok rendi főiskoláin (studium generale) lehetett megszerezni, természetesen csak az illető szerzet tagjainak. A tanulni vágyók zöme csupán a csökkentebb műveltséget adó hazai káptalani, kolostori, városi, vagy plébániai iskolákat látogatta, illetve végezte el. Nagyrészt ezekből az iskolákból kikerültek alkották értelmiségünk aránylag széles rétegét. Így az egyházi mellett az igen jelentős világi, úgynevezett deákréteget, amelynek tagjai, miután iskolájukat elvégezték, s majd bizonyos jogi gyakorlatra tettek szert, főúri, káptalani, városi, mezővárosi szolgálatba álltak prókátornak, jegyzőnek, tanítónak nagyrészt familiárisként, s megkülönböztető értelmiségi címük is volt: literatus, magyarul pedig: deák. A XV–XVII. század magyar szellemi életében is fontos szerepet játszottak, kiváltképpen az anyanyelvű, nem túlságosan nagy igényű, de mégis jelentős, úgynevezett deákköltészet művelésével.

A deákokat, s velük együtt az egész alsó értelmiségi réteget nyugodt lélekkel kizárhatjuk a további tárgyalásból, hiszen ezek közvetlenül alig kaphattak valamit a krakkói (illetve más) egyetemről. Közvetve is csak akkor és annyit, ha netán iskolamesterük a krakkói egyetem artes-én járt, és az ott tanultakból több-kevesebbet hazai tanítványainak is előadott.

Más megfontolásból, de ugyanígy kirekesztődik a magyarországi magas értelmiségi réteg is! Ez az igen keskeny elitréteg ugyanis nem a krakkói (avagy a bécsi) egyetemen végzetekből rekrutálódott, pontosabban: tagjai magas műveltségüket nem ezen az egyetemen szerezték. De nem is szerezhették volna ott, mert a krakkói universitas az egész XV. század folyamán lényegében a skolasztikus középkori vallásos műveltségnek volt a tűzhelye. A XV. század vezető műveltségét, a humanista műveltséget a polgári Itália iskolái, egyetemei adták, elsősorban Ferrara, Bologna és Padova. S a magyarok közül mindazok, akik a budai nagyobb kancelláriába kerültek és akartak kerülni, egészen Mohácsig (1526) Itáliában tanultak.

A XV. század első négy évtizedében még alig akad magyar humanista értelmiségi, ezért a legfontosabb értelmiségi pozíciókat olaszok és főként horvátok töltik be. A magyarok csak a század negyvenes éveitől kezdték látogatni – igaz, nem nagy számban – azokat az észak-itáliai iskolákat, amelyek a kor legfelkészültebb, humanista műveltségű diplomatáit,

¹ Forrás: Gerézdi Rabán: A krakkói egyetem és a hazai művelődés. In: Tanulmányok a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok köréből. (Szerk.: Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László). Bp., 1969. pp. 71–78.

értelmiségét képezték. A humanista iskola pedagógiai célkitűzéseinek tengelyében ugyanis a közéletben vezető szerepet vivő tudósrektor diplomata, a perfectus orator kialakításának eszménye állt. Kiváló latin stilisztákat, ügyes szónokokat nevelt, tehát oly gyakorlati erények elsajátítását célozta, amelyeknek később, városi vagy fejedelmi szolgálatban, fontos diplomáciai levelek írásakor, kényes követi megbízások alkalmával, ünnepi orációk, versek készítésekor, politikai propagandairatok szerkesztésében volt látható gyakorlati haszna. S az itt kapott műveltséget a kánon-, illetve a római jog elvégzése tetőzte be.

Humanista stúdiumaikat a magyarok mindig a legdivatosabb olasz mestereknél tanulták. 1447-től 1460-ig Guarino da Verona (1344–1460) ferrarai iskoláját látogatták. Innét került ki például az első, s egyben a legnagyobb humanista poétánk, Janus Pannonius (1434–1472). Majd az öreg Guarino halála után fiát, Battista Guarinoét keresték fel. A század utolsó két évtizedében Padovát és Bolognát favorizálták: ott Calurnio, emitt pedig az idősebb Filippo Beroaldo (1453–1505) tanította az artes-t. Beroaldo halála után – a XVI. század első két évtizedében – az ő tanítványai: Giovanni Battista Pio, Acchile Bocchi, illetve Romolo Amaseo a magyarok által leginkább frekventált olasz professzorok.

Bár Magyarországnak nem volt egyeteme, mutatis mutandis ugyanez mondható az egyetemmel vagy egyetemekkel rendelkező európai országok legtöbbszöréről: felső értelmiségük legjobbjai ugyanezeket az olasz iskolákat látogatták. Köztük a lengyelek is!

Persze, magas értelmiségünk reprezentánsai közül nem egy a krakkói vagy a bécsi egyetemet is látogatta, illetve mind a kettőt, sőt ezeken egyetemi grádust is szerzett, de – és ez a jellemző és a törvényszerű! – ezeket az egyetemeket, illetve az itt kapott műveltséget középfokúnak tartva, Itáliába mentek, hogy ott tanulmányaikat betetőzzék, megkoronázzák. Például reneszánszunk egyik legmarkánsabb egyénisége, a kerékgyártó jobbágy fiából esztergomi érsekké és bíbornokká emelkedett, s kezét még a pápai tiara után is kinyújtó Bakócz Tamás (1442–1521) 1463-ban iratkozott be – Thomas de Erdet néven – a krakkói egyetem artes-ére, ahol a következő évben a baccalaureatust is megszerezte. Innét a bécsi egyetemre ment, majd pedig Itáliában töltött több évet. 1465-ben már a bolognai egyetemen a „dominorum ultramontanorum” rektora. Bolognán kívül a ferrarai és a padovai egyetemen is tanult.

Egy másik, közel félszázaddal későbbi példa: Magyi Pál alnádor fia, Sebestyén 1508-ban tanítványa volt Krakkóban Paulus Crosnensis Ruthenusnak [Paweł z Krosna], aki már tagadhatatlanul humanista professzor volt. A magyar tanítvány azonban nem elégedett meg a Krakkóban szerzett humanista tudással, többre tört: 1513-ban már Bolognában találjuk – Acchile Bocchinál.

Fölösleges minden további példa, mert a többi is csak ugyanezt a konstellációt mutatná: a krakkói, illetve az olasz egyetemek látogatásának időbeli egymásutánja fokozati egymásután is takar – az itáliai egyetemek javára. S alig lehet kétséges, anélkül, hogy a krakkói egyetemet lebecsülnénk: felső értelmiségi rétegünk magas műveltségét az olasz egyetemek számlájára kell írunk, s nem a krakkóiéra avagy a bécsiére.

2.

Miután mind az alsó, mind pedig a magas értelmiségi réteg nemigen jöhetett szóba, egyedül a középerértelmiség maradt a színen. E nagyrészt egyháziakból összetevődő középerértelmiség tagjainak zöme studium generalét, illetve egyetemet járt vagy végzett. Az egyetemek közül csupán csak kettő jön számításba: a krakkói és a bécsi, mert a prágait Husz János elítélése óta a magyarok nem látogatták. E két egyetem körülbelül egy szinten mozgott, s az orvosi fakultást nem számítva, lényegében a papságra készített elő, vagyis az ahhoz szükséges műveltséget óhajtott nyújtani, még akkor is, ha ennek kapcsán világi műveltségi elemeket is

adott. Az ezeken az egyetemeken szereshető műveltség – főként a XV. században – erősen konzervatív volt: a késő középkor egyházi skolasztikus műveltsége, minden rekvizitumával együtt.

E két közép-európai egyetemre Magyarországról a tárgyalt időszakasz folyamán kb. 8000 tanuló iratkozott be, ebből a krakkói egyetemre beiratkozottak száma 3500-ra tehető. Igen sokan voltak azonban, akik mind a két egyetemen megfordultak. A magyar feudális viszonyokra jellemző, hogy míg a deák rétegnek legalább 80 százaléka magyar nemzetiségű, addig a Bécsben, illetve a Krakkóban tanulók közt alig képviseltetik magukat 20–25 százalékkal, a fentmaradó többség a hazai városi, illetve mezővárosi német polgárság fiainak sorából került ki. S a magyar köznemesség és a magyar mezővárosi polgárság fiai nagyobb számban csak a XV. század ötvenes éveitől kezdve jelennek meg a nevezett univerzitásokon.

A bécsi egyetem elsősorban az ország nyugati részéből, illetve Pestről és Budáról, valamint az erdélyi szász földről vonzotta a tanulókat. Krakkó pedig a közeleső észak-magyarországi részekről, főként a Szepességből, a század második felétől kezdve pedig a csanádi, pécsi, erdélyi és a zágrábi egyházmegyék területéről.

A magyarországi tanulók túlnyomó többségükben csak a bölcsészkart látogatták, a többi fakultást viszonylag igen kevesen. Egyetemi grádust aránylag sokan szereztek. Így például az 1400–1500 között beiratkozott kb. 2300 magyarországi hallgató közül 390 kapta meg a baccalaureatus-t, 79 pedig a magisteri titulust. Az egyetemről hazatérve, kiváltképp ha titulust is hoztak magukkal, káptalanjaikban, vagy szerzetesrendjükben vezető állásokhoz jutottak, illetve jobb plébániákhoz vagy iskolamesterséghez, ahol a Krakkóban szerzett képességüket, tudásukat bőven kamatoztathatták a közösség hasznára és a maguk javára.

3.

Az eddig mondottakból remélhetőleg kiviláglott, hogy mi is volt számunkra a krakkói alma mater leglényegesebb funkciója: a bécsi egyetemmel együtt ez nevelte, ez töltötte fel nagyrészt középtelmisségünket. Bár e tényből már logikusan következik, mily sokat köszönhet Krakkónak a magyar művelődés, mégsem árt kissé konkrétan körvonalazni, hogy ez a középtelmisség milyen szerepet játszott az egykorú magyar szellemi élet és irodalom történetében.

A késő középkor magyar literatúráját – kissé sematikusán és elnagyolva – három rétegre bonthatjuk. A legfelső réteg a legmodernebb, de a legvékonyabb is, a XV. században még eléggé vékonypénzű, joggal arisztokratikusnak mondható humanista latin literatura, mely csak a Jagelló-korban (1490–1526) kezd terebélyesedni. Ez alatt, egy emelettel lejjebb, ennél jóval szélesebb, vele csak néhány ponton érintkező latin nyelvű irodalom létezett. Szellemében és stílusában maradi, középkori hagyományokat követ. Végül e két, művelt literatúra mellett tenyésztett az anyanyelvű énekköltészet, amely részben szintén most teszi meg az első lépéseket az írásbeliség felé, azaz, hogy primitív műköltészetté váljon.

A humanista literatúra a XV. században még kizárólagosan a magas értelmiség irodalma. (S hogy milyen módosulások történnek vele a Jagelló-korban, arra még visszatérek!) A primitív műköltészetté alakuló anyanyelvű énekköltészet pedig elsősorban a deákrétegé. S ezek után a felvázolt gondolatmenetből is szinte kiugrik, hogy a nem-humanista, középkori fogantatású latin literatúra gazdája, művelője, illetve magyarrá plántálója nem lehet más, mint a középtelmisségi réteg, jobban mondva ennek alkotó tagjai.

E rétegnek és latin nyelvű vallásos irodalmának reprezentatív nagy alakja a franciskánus Temesvári Pelbárt (1440–1504), aki 1458-ban iratkozott be a krakkói egyetemre, ahol 1463-ban baccalaureatus artium-ot szerzett, majd később teológiai doktorátust. Nagy prédikációs kötetei (Pomerium, Stellarium, stb.) kora és utókora egyházi „bestsellerei” voltak. A magyar

alapítású pálos rend történetírói, Dombrói Márk és Gyöngyösi Gergely (1472–1545) rendfőnökök, szintén Krakkó neveltjei. S így folytathatók a jeles egyházi írók sorát...

E réteg Temesvári Pelbárt mellé állítható reprezentatív világi alakja Werbőczy István (1460 k.–1541), akinek Tripartituma (Bécs, 1517) a magyar nemesi szokásjog első koncepciózus tudományos összefoglalása, mely 1848-ig az uralkodó nemesi osztály jogi-ideológiai fegyvertára, mondhatni – bibliája volt. Ő 1492-ben, Stephanus Oswaldi de Kerepec néven iratkozott be a lengyel univerzitásra.

E réteg egyházi tollforgatói hozták létre az anyanyelvű, úgynevezett kódex-irodalmat is, mely a latinul nem tudó apácák, illetve laikus szerzetesek számára a középkorvég latin nyelvű, ájtatos irodalmát tartalmazza magyar fordításban, köztük sok szemelvényt Temesvári Pelbárttól is. A név szerint ismert fordítók közül Váci Pál dominikánus 1458-ban nyerte el Krakkóban a baccalaureatus fokozatot, Nyujtódi András franciskánus pedig 1509-ben járt ugyanott.

4.

A Jagelló-korra nálunk is megindult a humanista kultúra népszerűsödése, a XVI. század elején többé már nem a magas értelmiségünk kizárólagos monopóliuma. Ennek fő oka, hogy a bécsi és krakkói egyetemek is mind tágabbra nyitották kapuikat a győzelmesen előretörő új műveltség előtt. A XVI. század első két évtizedében – úgy tűnik –, hogy humanizmusunk alakulására az olasz egyetemek mellett, a bécsi egyetem és humanistái jóval erősebb hatást gyakorolnak, mint Krakkó. Humanista literatúránk ekkoriban nagyrészt a Vadianus-kör tanítványa és ennek, mondhatni epigonja. A huszas évek Krakkója azonban ennél már jóval többet ad!

Akkoriban hódított ugyanis egyre inkább teret az erasmizmus és akkor támasztott Krakkóban is nagy vihart Luther forradalmi tanítása. Itt tanult, itt szerezte meg a huszas években humanista műveltségét az első magyar reformátor-nemzedék, itt kapott európai perspektívát, kedvet, példát és indítást a tudomány anyanyelvű művelésére. E nemzedék tagjai: az erasmista bibliafordító Sylvester János, akinek az első magyar grammatikát is köszönhetjük. 1526-ban iratkozott be az artesre. Továbbá 1523-ban Dévai Bíró Mátyás és Kálmáncsehi Sánta Márton, Sylvesterrel egy időben Gálszécsi István, 1529-ben Székely István, 1531-ben Ozorai Imre, s így folytathatók a sort tovább.

E nemzedék eszményképe, vezérlő csillaga kezdetben Rotterdami Erasmus, akinek szeretetét a krakkói professzorok oltották szívükbe. Legtöbbjük azonban már a harmincas években nem elégedett meg Krakkóval, és nem rekedt meg Erasmusnál, hanem Krakkó után Wittenbergbe, a reformáció szellemi központjába is elzarándokolt. Ennek egyetemén tanított Erasmus szellemi tanítványa, a már lutherista Philipp Melancthon, aki a humanista műveltséget és tudományt – nem minden kompromisszum nélkül – „egyezteti” a reformáció vallásos ideológiájával, s menti át a reformáció iskolájába. A reformáció szolgálatába szegődött tudós humanista nemzedéknek szerte Európában, s így nálunk is, Erasmus csillagát elhomályosítva, ő lesz az orákuluma és eszményképe. Még az ízig-vérig erasmista Sylvester János is büszkén vallja „preceptor noster”-nek.

Ez az egyetemi pályáját Krakkóban kezdő és aztán Wittenbergben folytató nemzedék a harmincas években vált a lutheri eszmék harcossá, hirdetőjévé, nemcsak élőszóval terjesztette a reformáció tanait, hanem írásban is. Természetesen magyar nyelven. S hogy az új hitet propagáló, terjedését elősegítő műveik minél szélesebb nyilvánosságot kapjanak, ezeket ki is nyomtatták. Külön jelentőségük, hogy a magyar nyelv munkásságukban és munkásságukkal nyer teljes irodalmi polgárjogot, s válik a magasabb rendűnek ítélt latinnal egyenrangúvá, hivatalosan elismert, bevett irodalmi nyelvvé – saját hazájában. Egyikük-másikuk, például

Sylvester János, akiben a köznemesi provenienciájú nemzeti öntudat, s az ezt kísérő tudós humanista fogantatású nyelvi tudat szorosan összefonódott a reformáció anyanyelvi célkitűzéseivel és gyakorlatával, már a magyar nyelv tudatos művelésének programjáig is eljut.

A krakkói universitas e nagy nemzedék szárnyra és Wittenbergbe bocsátásával lényegében be is fejezte kultúrmisszióját. S mivel nem a haladás irányába vette útját, a reformációval szemben foglalt mereven állást, a magyar hallgatók lassan-lassan elmaradtak.